

Megjegyzések a közép-európai jogi kultúrákról

Az ún. - többek között Pierre Legrand nevéhez kapcsolható - kulturális jogösszehasonlítás egyre nagyobb teret hódít napjaink jogtudományában. Lényege, hogy túl kíván lépni a Konrad Zweigert vagy René David neve által fémjelzett összehasonlító jogi gondolkodásmód keretein, és a poszt-modern filozófia eredményeit a kutatásba bekapcsolva új elemzési horizontokat kíván nyitni a jogösszehasonlításnak. Mint megnevezéséből is látható, központi fogalma a jogi kultúra, kiindulópontja pedig a jogi kultúrák egyenértékűsége és egyediségüknek hangsúlyozása. Módszertani szempontból pedig a jogi kultúrák ún. mélystruktúrái felé fordul és így azok nem kizárólagosan jogi, hanem kulturális - történeti, politikai, pszichológiai vagy érzelmi - elemeinek interdiszciplináris vizsgálataára tesz kísérletet.¹

Természetesen számos kérdés és kritika merülhet fel a kulturális jogösszehasonlítással kapcsolatban, e rövid írás a benne rejlő perspektívákat egy konkrét kérdés elemzésével kívánja bemutatni. Ez a kérdéskör nem más, mint a közép-európai vagy kelet-közép-európai jogrendszerek jelenlegi helyzete. A 20. század viharos történelme ugyanis e térség jogfejlődését sem hagyta érintetlenül, a történelmi események e jogrendszereket is alapjaikban érintették - elég csak a második világháborút követő gyors kommunista hatalomátvitelre, vagy a 1989-ben kezdődő rendszerváltásokra, és ezek jogi vetületeire gondolni. Továbbá, e jogrendszerek jellegzetességei és működése nem csak érdekes elméleti probléma, hanem mindennapi valóság is számunkra, és ez még inkább indokolja a tudományos igényű vizsgálódásokat.

Nem bajlódva most azzal a kérdéssel, hogy jelen állapotokban a világ jogrendszereinek melyik nagy csoportjához sorolhatók a régió jogrendszerei,³ a következőkben e jogi kultúrák egy olyan vonását vizsgáljuk, melyek felett a hagyományos jogösszehasonlítás módszereivel minden bizonnyal elsiklottunk volna, annak ellenére, hogy ez jelentős hatást gyakorolt e jogrendszerek mai arculatára. A kulturális megközelítés alkalmazását külön indokolja az a tény, hogy 1989-et követően, párhuzamosan az Európai Unió tagállamaivá válás évtizedes folyamatával, a közép-európai volt szocialista országokban igen jelentős jogátvitel zajlott. A térség országai rohamléptekben bontották le korábbi szocialista jogrendszereiket és épít-

tették föl új, alapvetően nyugati orientációjú jogrendjeiket. Ebben jelentős szerepet játszott a Nyugat-Európából és az Egyesült Államokból számos formában és több csatornán érkező szakértői és anyagi támogatás, és az európai uniós tagállami státusz elnyerése érdekében vállalt jogharmonizációs és jogközelítési kötelezettség.⁴ Azaz, - a részletes elemzést itt mellőzve - megállapítható, hogy a jogszabályok szintjén e régió jogrendszerei nem különböznek lényegi pontokon a nyugati jogrendszerek főbb jellemzőitől. Teljesen eltűnt tehát a szocialista jog intézményeiben - társadalmi tulajdon és formái, tervszerűedés, tanács-rendszer stb. - és filozófiájában - a burzsoá jog minőségi meghaladásának igénye, a jog nevelő szerepe, a hatalommegosztás tagadása stb. - megnyilvánuló regionális egyediség, és ezzel a régió jogrendszerei betagozódtak a nyugati rendszerek sorába.⁵

A kulturális felfogásban rejlő legfontosabb üzenet azonban az, hogy a fenti állításokat nem szabad fenntartások nélkül elfogadni, hiszen a jog nem csupán egy zárt, belső logikával rendelkező szabályrendszer, hanem kulturális jelenség is. Azaz a pusztá jogátvitel, vagy a szabályok egyszerű megváltoztatása nem jelenti önmagában a jogi kultúra cseréjét. Valójában a jog történelmi, társadalmi, antropológiai, pszichológiai és egyéb vetületei is jelentőséget nyernek az összehasonlításban. Természetesen lehetetlen a jogi kultúra átfogó megközelítése - ezt jól illusztrálják a jogi kultúra igen sokszínű és gyakran inkompatibilis meghatározásai -, de ez nem zárja ki azt, hogy e jogi kultúrák egyes vetületeit is lehetne egységes keretben vizsgálni. Azaz, a közép-európai jogi kultúrák jogszabályi szinten túlmutató vonatkozásainak a bemutatására teszünk kísérletet.

Az érzelmek mint a rendszerváltást követő jogfejlődés egyedi mozgatórugói

Egyes szerzők amellett érvelnek, hogy a jogról való elméleti gondolkodásban az érzelmeknek jelentősebb szerepet kell kapniuk, mint ahogy a jelenlegi pozitivista és technicista felfogások azt lehetővé teszik. Nagyon leegyszerűsítve: annak ellenére, hogy a jogot alapvetően racionális és érdekvezérelt jelenségnek látjuk, a jogszabályokban, jogintézményekben és magában a jogfejlődésben az érzelmek is fontos szerepet játszanak - még ha e felett, a kiszámíthatóság és semlegesség ábrándjának igézetében, szeretünk is szemérmesen szemet hunyni. Ezért a jog és az érzelmek többirányú kapcsolatának elemzése a jogról való tudásunkat is új, a kutatások bevett iránya által kevésbé vagy egyáltalán nem elemzett rétegekkel gazdagíthatja.⁶

Elfogadva ezt a kiindulópontot, a "jog és érzelmek" (*law and emotions*) megközelítés kifejezetten alkalmas-

¹ Kiindulópontként lásd: LEGRAND, P.: How to Compare Now? *Legal Studies*, 1996. 232-242.; LEGRAND, P.: The European Legal Systems are not Converging. *The International and Comparative Law Quarterly*, 1996/1. 52-81.

² Tekintve, hogy a történelemtudomány nem tudott egységes álláspontot kialakítani abban, hogy Európa belső tagozódása hogyan vázolható, e fejezetben a közép-európai és a kelet-közép európai kifejezést - annak ellenére, hogy tartalmuk nem pontosan fedi egymást, mivel eltérő előfeltevésekre épülnek - lényegében szinonimaként használok. A Közép-Európa regionális jellegzetességeiről általában lásd: SZÚCS J.: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető, Budapest, 1983.; Közép-Európa „fogalmáról” pedig PÉTER L.: Közép-Európa és visszavetítése a múltba. In: *Közép-Európai olvasókönyv* (szerk. Módos P.). Osiris - Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest, 2003. 209-225.

³ PÉTERI Z.: A magyar jog és a világ jogcsaládjai - az osztályozás problémái. In: PÉTERI Z.: *Jogösszehasonlítás. Történeti, rendszertani és módszertani problémák*. ELTE-ÁJK-PPKE-JÁK-SZTE-ÁJK, Budapest, 2010. 193-202.

⁴ Lásd részl.: LAMM V: Experiences and Trends of Legal Assistance in Hungary. In: *Hungary's Legal Assistance Experiences in the Age of Globalization* (ed. M. Sadakata). Center for Asian Legal Exchange, Nagoya, 2006. 263-274.

⁵ A legújabb irodalomból lásd GIARO, T.: Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise. *Comparative Law Review*, 2011/1. 1-23.

⁶ ABRAMS, K. - KEREN, H.: Who is Afraid of Law and Emotions. *Minnesota Law Review*, 2009-2010. 1998-2074.

nak tűnik a kelet-közép-európai jogi kultúrák bizonyos jellegzetességeinek kutatására. Áttekintve a rendszerváltást követő jogfejlődést nem nehéz felismerni, hogy abban az érzelmeinek több hulláma is jelentős szerepet játszott. Egyértelmű, hogy a régió elmúlt két évtizedében jelentős nemzeti reneszánsz történt, mely magával hozta a nemzeti érzelmek, Nyugat-Európában szokatlannak tűnő, fellángolását is. E folyamatot jól illusztrálja a balti államok újjáalakulása, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása és az "új" nemzetállamok, például Ukrajna vagy Moldávia, születése. E két évtizedben a régió nemzetei lényegében újjáalkották vagy újralapították nemzeti identitásukat és azok közösségi-politikai kereteit, egyfajta természetes reakcióként az elmúlt negyven év, nemzeti szempontból alapvetően elnyomó és internacionalista berendezkedéseire.

A történelmi, társadalomlélektani hatások mellett a nemzeti érzelmek felerősödése a régiós jogfejlődés egyik motorjává is vált. Még érdekesebb, hogy ez olyan jogintézmények kialakulásához vezetett, melyek vagy gyakorlatilag ismeretlenek a nyugati jogban, vagy pedig jelentősen különböznek a nyugati megoldásoktól. A balti államokban a kilencvenes években elfogadott, az orosz anyanyelvű lakosságot nyíltan hátrányosan megkülönböztető - és így a nyugat-európai sztenderdekkel egyértelműen ellentétes - állampolgársági törvények⁷ mögött nem nehéz felismerni a nemzeti érzelmekből fakadó hajtóerőt. Hasonló megállapításokra juthatunk a régiós országok gyakorlatában elterjedt, ún. "státusz-törvények" kapcsán is, melyek célja az anyaország határain kívül élő nemzeti csoportok előnyben részesítése és támogatása.⁸ A "státusz-törvényekkel" kapcsolatos, az érzelmi hajtóerőre alapozott következtetéseket csak megerősítik a régiós alkotmányok ún. "nemzeti felelősség klauzulái", melyek kifejezetten hangsúlyozzák anyaország felelősségét a határokon kívül élő nemzetrészek vonatkozásában.⁹

A rendszerváltozásokat követő, alapvetően két évtizedes "nemzeti fellángolás" mellett a régió jogrendszerében további elemeket találhatunk, melyek szintén erős érzelmi befolyást tükröznek. Közép-Európa modern története az egyes nemzetek nemzeti függetlenségért vívott küzdelmei történetének is tekinthető. E folyamatos függetlenségi törekvések érzelmi kérdéssé is váltak, és e társadalmak lelki alkatát alapvetően alakították.¹⁰ Nem véletlen, hogy az érzelmeikkel mélyen átitatott függetlenség eszmény egy - az alkotmányjog alapkérdései szempontjából talán nem kiemelt, de - az európai integráció fejlődése szempontjából vitális jelentőségű ponton jelentős hatást gyakorolt a régiós alkotmányfejlődésre. Általánosságban, a nyugati alkotmányok hasonló rendelkezéseivel összehasonlítva, megállapítható, hogy a közép-

európai alkotmányok igen csak megszorítóan fogalmazták meg az uniós tagsághoz nélkülözhetetlen hatáskörök átruházását lehetővé tevő szakaszaikat.¹¹ A magyar alap-törvény például e hatáskörök közös gyakorlásáról, azaz nem is átruházásról beszél, a cseh alkotmány pedig elfogadva az átruházás lehetőségét annak megerősítését a parlamenti szavazáson túl referendumhoz is köti. Érezhető, hogy e cikkek megfogalmazásában mind nemzeti függetlenség megőrzésének vágya, mind az annak elvesztésétől való félelem komoly szerepet játszott. E cikkekben, melyek alkotmányjogi szempontból "egyszerűen" csak a hatáskör-átruházás technikai mikéntjéről rendelkeznek, tehát mély nyomokat hagytak az elmúlt két évtizedben uralkodóvá vált függetlenségi érzelmek, és ez áll a Nyugat-Európában szokatlannak tűnő megszorító megszövegezés mögött.

A közép-európai jogi kultúráknak tehát vannak olyan egyedi vonásai, melyeket szakjogi szempontból sporadikus - és nehezen magyarázható, leginkább zavaró - eltéréseknek tűnnek, azonban az érzelmek perspektíváját felhasználva koherens értelmezési keretbe illeszthetőek: a régió történelem sajátosságainak hatására kialakuló ösztársadalmi érzelmekből fakadnak. Ez a "jog és érzelmek" értelmezés természetesen nem írja felül az egyes, szakjogi összehasonlításból származó eredményeket, pusztán segíthet a jelenségek jobb megértésében és magyarázatában - és így hozzájárulhat a probléma - a régiós jogi kultúrák különlegességei - átfogóbb és pontosabb megértéséhez. Azaz, egy még tudományosabb választ megfogalmazásához.

Fekete Balázs
tudományos munkatárs

⁷ Jó példája ezeknek az 1994-ben elfogadott Litván állampolgársági törvény (1994 július 22.), mely 2. cikkének első bekezdése minden olyan személyt kizárt a litván állampolgárságból, aki 1940 után érkezett az országba. E törvény lehetővé tette a honosítást, azonban olyan litván nyelvi követelményeket állapított meg, melyek a gyakorlatban kizárták az országban élő orosz anyanyelvű lakosság legnagyobb részét. E problémával az Európa Tanács és különösen a Velencei Bizottság is intenzíven foglalkozott, és a helyzetet - a nemzetközi nyomás hatására - egy 1995-ös törvényben rendezték.

⁸ HALÁSZ I. - MAJTÉNYI B. - VIZI B.: A New Regime of Minority Protection? Preferential Treatment of Kin-Minorities under National and International Law. In: *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection* (ed. Z. Kántor et al.). Slavic Research Center, Sapporo, 2004. 328-349.

⁹ Lásd pl. a Szlovák Köztársaság Alkotmánya 7/A. cikk, a Szlovén Köztársaság Alkotmánya 5 (2) cikk.

¹⁰ Vö.: BIBŐ I.: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *BIBŐ I.: Válogatott tanulmányok. 1945-1949.* Magvető, Budapest, 1986. 212-227.

¹¹ ALBI, A.: „Europe” Articles in the Constitutions of Central Eastern European Countries. *Common Market Law Review*, 2005/2. 399-423.